

K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. května 993)

Tři závažné dokumenty se hlásí k samotným počátkům benediktinského Břevnova. Zatímco darování Boleslava II. (14. ledna 993) platí za nesporně podezřelé a moderní rozbor Šebánka, upravující vývody Václava Hrubého, klade jeho vznik do padesátých let 13. století (zdá se však, že samo téma není ještě vyčerpáno),¹ a zatímco údaj o příjmech, které měl Boleslav II. věnovat klášteru, zůstává fikcí z první recenze Pulkavovy kroniky,² pak privilegium papeže Jana XV., hlásící se k 31. květnu 993 a obsažené v konfirmaci Přemysla Otakara I. z 24. července 1224, si dosud vysloužilo hodnocení dosti rozporuplné.³

Otázku jeho pravosti otevřel již spor o historickém poměru benediktinských klášterů k diecézní správě, ukončený v roce 1758 v neprospěch Břevnova,⁴ na jednotnějším názoru se nestmelil ani kritický dějezpýt 19. století. Teprve stať Gustava Friedricha z roku 1905 přinesla skutečnou diplomatickou analýzu. Vyústila v závěr, že privilegium Jana XV. (985–996) „je sice porušeno několika přídávky pozdějšími, ale v podstatě je to privilegium pravé“.⁵

Třebaže téměř souběžně se v zahraniční literatuře objevily náznaky, jež pravost Janovy[25]listiny zpochybňovaly,⁶ v českém prostředí Friedrichův názor převládl. Respektoval ho i Václav Hrubý, měnící jen polohu části předpokládaných interpolací.⁷ I poválečná medievistika věrohodnost tohoto starobylého privilegia s větší či menší důvěrou uznávala a o jeho pravosti s poukazem na Friedrichovy závěry čerstvě nepochybuje ani Rostislav Nový.⁸ Tím více překvapí, že v edici papežských listin z let 896–1046, vydané nedávno péčí H. Zimmermanna, je privilegium Jana XV. pro Břevnov hodnoceno jako silně podezřelé.⁹ Ačkoliv nové argumenty k podepření své domněnky editor neshromáždil a jeho odkazy na české tituly se zčásti míjejí účinkem,¹⁰ odráží Zimmermannovo hodnocení částečnou skepsi k tomuto vynikajícímu dokumentu a vybízí k jeho novému přezkoumání.

Obsah privilegia, zvaného někdy též privilegiem ochranným či protekčním, zahajuje po úvodních formulích sdělení, že na žádost biskupa Vojtěcha uděluje

Studie poprvé vyšla jako: Josef ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, in: *Milénium břevnovského kláštera (993–993)*. Sborník stať o jeho významu a postavení v českých dějinách, eds. I. Hlaváček – M. Bláhová, Praha 1993, s. 25–39.

papež opatu Anastasiovovi a jeho nástupcům užívání mitry, rukavic, sandálů, mapuly a pásu. Následuje ustanovení, aby byl zřizovaný klášter považován za hlavu a učitele následných benediktinských fundací v Čechách. Břevnovský opat má svou důstojností zaujímat hned první místo po biskupovi. Jan XV. dále přijímá Břevnov pod ochranu sv. Petra i svou, stvrzuje mu všechny kostely, statky a požitky společně s desátkou z Litoměřicka, Bílinska a Děčína a s desátkou ode všech lidí téhož kláštera jak z později obdělávaných pozemků, tak z později vykloučených míst, což měl břevnovským benediktinům darovat biskup Vojtěch. Kníže, ať by to byl kdokoliv, má klášter milovat a ochraňovat jakož i svobody, které mu udělil Boleslav (II.). Po opatově smrti má vzejít nová volba přímo z kláštera, pražskému biskupovi má náležet právo opatova vysvěcení. Po sankci pokračuje závěr s datací.¹¹

Text Janova privilegia je znám toliko z údajně věrného přepisu inzerovaného v listině Přemysla Otakara I. z 24. července 1224. Tato konfirmace, vybavená nejen zlatou bulou krále, ale též pečeti biskupů a Přemyslových synů, nevzbuzuje větší podezření a přes pozdější manipulace s pečeti a výhrady Rudolfa Urbánka ji lze označit za věrohodnou.¹² Jak plyne z její narace, vyžádal si opat Dluhomil (1217–1236) stvrzení originálního textu proto, že byl z velké části stářím zvětšely a písmo někde stěží rozeznatelné. Zároveň se uvádí, že inzerovaná předloha byla psána na papyru (*carta iuncea sive scirpea; carta confecta iuncea sive scirpea de medulla*) a opatřena bulou Jana XV. Jak vypovídá Pulkava z Radeňína, měl být ještě za jeho časů papyrový originál doprovázený bulou uchovávan v břevnovském klášteře (*quod privilegium... in iuncis marinis conscriptum*).¹³

Vydání Přemyslovy konfirmace motivoval Gustav Friedrich hrozícím sporem Břevnova [26] s pražským biskupstvím o desátkou. První zmínka se o něm děje roku 1229 a protáhl se na dlouhá desetiletí.¹⁴ Podle Friedricha nechal tehdy opat Dluhomil rozšířit autentické znění ochranného privilegia Jana XV. o několik vsuvek, zanesených poté do Přemyslovy stvrzující listiny. Kromě dlouhé pasáže o výsadním postavení Břevnova (*Et ut ecclesia vestra... concedimus habere*) chápe Friedrich jako interpolaci také obrat o svobodách udělených knížetem Boleslavem (II.) (*et libertates... indultas*), jistou nedůvěrou má k ustanovení o desátcích a v článku z roku 1905 mezi přídatky řadí i slova *et hiis qui vobis successerint*. Zároveň se snažil vysvětlit jisté rozpory v datování, které důvěryhodnost listiny předtím zpochybňovaly.¹⁵

Jako počátek bohaté falzátorské činnosti břevnovských benediktinů chápe privilegium Jana XV., inzerované v konfirmaci Přemysla Otakara I. z roku 1224, Václav Hrubý. Prý sám Dluhomil se měl přičinit o zvětšlost a nečitelnost papežova originálu, do něhož by pak byly na porušená místa vepsány dvě vsuvky. I z důvodů přílišného rozsahu odmítl Hrubý uznat jako mladší doplněk Friedrichem tak označenou větu o prioritě Břevnova, interpolaci o svobodách udělených Boleslavem však potvrdil a za vsuvku označil též výčet provincií, z nichž má klášteru plynout desátek. Listina z 24. července 1224 byla sice podle Hrubého složena královským notářem Heřmanem, avšak nejspíše sepsána písařem břevnovským; o příjmeckém původu ostatně uvažuje i Gustav Friedrich. Tím mělo být podle Hrubého technické provedení celé akce usnadněno. Za součást

Dluhomilovy činorodosti považuje i dodatek o imunitě knížete Břetislava na tři klášterní vesnice, následující už po dataci a svědčích hlavního textu Přemyslovy konfirmace. Nejen ohlašované spory o desátky s biskupem, ale také nároky královských úředníků měly podnitit Břevnov k prvním falzátorským krokům.¹⁶

Právě užití papyru, jehož někdejší převahu teprve v úvodní polovině 11. století nahrazovala papežská kancelář rychlým šířením pergamenu, zpevnilo Friedrichovu důvěru v původnost Janovy listiny pro Břevnov.¹⁷ Tento vynikající diplomatik a paleograf se zároveň pokusil snést řadu dalších argumentů, jež měly stvrzovat pravost dokumentů. Je však obsah pouze zprostředkovaně známého textu skutečně v souladu s ohlášenou dobou vzniku, jak to s výjimkou několika interpolací Gustav Friedrich předpokládá?

Pochybnosti vznikají zejména v článku o právu břevnovských opatů užívat pontifikálie: mitru, rukavice, sandály, mappulu a pás. Friedrich sice hovoří o „neobyčejném“ ustanovení, vzápětí však dokládá, že papežové již tehdy opatům podobné milosti udělovali. Jeho vysvětlení je přitom úhybné. Ne snad proto, že podle moderní Zimmermannovy edice je ve srovnání se starým Jaffého registářem¹⁸ většina Friedrichem uváděných [27] příkladů sporných nebo podezřelých,¹⁹ ale hlavně z toho důvodu, že se tu vždy hovoří jen o dalmatice a sandálech, ne o mitře a dalších insigniích. Přitom již kdysi J. Braun upozornil na podezřelost listiny Jana XV. pro Břevnov (omylem ho označuje jako Braunau), neboť zmínka o mitře není prý součástí původního textu a byla interpolována. Samozřejmě tím zároveň zpochybnil i výpověď Janovy listiny pro začátky užívání rukavic a pásu (*balteus*).²⁰ Měl ke skepsi solidní důvody.

Původ mitry, odvozované většinou ze staršího *camelauca* a spojované zprvu hlavně s papežem, zůstává dodnes předmětem diskusí.²¹ Až důrazný zlom v pohledech na liturgickou pokrývku hlavy, který nastal v 11. století, předznamenal i další vývoj mitry. Zatímco předtím se latinská církev řídila novozákonními zásadami, jež odpíraly kněžím vykonávat bohoslužby se zakrytým temenem, tak pod stoupajícím vlivem *Starého zákona* sílil opačný jev: kněz a zvláště biskup měl sloužit Bohu jen s pokrývkou hlavy. Ve *Vulgatě* se tato pokrývka nazývá *mitra*, *tiara* nebo *cidaris*, jen výraz *mitra* se však nakonec v biskupském ornátu uplatnil.²² Dělo se tak postupně a znenáhla. Za první bezpečný doklad o biskupské mitře bývá považováno udělení „římské mitry“ (*mitra romana*) papežem Lvem IX. (1049–1054) trevírskému arcibiskupovi Eberhardovi v roce 1049, kterou směl on a jeho nástupci užívat podle římského mravu *in ecclesiastico officio*. Neměli přitom zapomínat, že jsou učedníky apoštolského stolce. Vzápětí poté, ještě za Lva IX., následovala udělení mitry arcibiskupům v Besançonu, Mohuči, Hamburku a biskupovi v Bamberku.²³

Soudě z těchto zpráv, nebyla *mitra* ještě po polovině 11. století zdaleka mezi biskupy rozšířena, třebaže s jistotou nevíme, zda výsada pro Trevír patřila k těm skutečně nejstarším. Papež, který užíval *mitru* již předtím, si propůjčováním svého „římského znamení“ snažil k sobě těsněji připoutat obdařené metropoly i říšský episkopát. Lev IX. tak činil souběžně s hlubokými proměnami své kanceláře, s dotvářením kolegia kardinálů a s dalšími centralistickými prvky, které již za pontifikátů „německých papežů“ začínaly otevírat prostor (zprvu

v souladu s císařstvím) reformě.²⁴ Později, za Mikuláše II. (1059–1061) [28] a Alexandra II. (1061–1073), mělo dokonce udělení mitry českým knížatům, tedy „laikům“, sloužit kuriální ofenzivě do střední Evropy.²⁵

Metropolitě a biskupové nebyli brzy z církevních hodnostářů jediní, kteří mohli za určitých slavnostních příležitostí mitru používat. Ještě za Lva IX. získalo toto právo sedm kardinálů (kanovníků) besançonské katedrály, kanovníci v Bamberku, za Lvových nástupců i kanovníci v Halberstadtu,²⁶ k Alexandrovi II. se váže zpráva Kanovníka vyšehradského o udělení sandálů a miter (*sandalia et mitras*) knězi, jáhnovi, podjáhnovi a proboštovi Vratislavem II. založené vyšehradské kapituly, což později dokládá i jedna z podvržených vyšehradských listin.²⁷ K roku 1063 se hlásí první známý doklad o udělení opatské mitry. Alexander II. postoupil takové právo Egelsinovi, opatovi kláštera sv. Augustina v Canterbury.²⁸ Poté následuje řada dalších opatů, hlavně reprezentantů významných klášterů (Monte Cassino, Cluny).²⁹ Vyznamenání mitrou, udílené dlouho obvykle jen *ad personam* a teprve od počátku 14. století se zpravidla vztahující i k nástupcům, bývalo přitom ovlivňováno též postojem jednotlivých řádů k pontifikáliím. Benediktini je ctili a jejich opati o užívání mitry a dalších insignií usilovali (i když jsou známy také případy odmítání), avšak cisterciáci zaujali k jejich nabývání již od dob Bernarda z Clairvaux postoj negativní. Od konce 12. století je v tom následovali i premonstráti. Teprve později se hrot této nelibosti opět ztlumil.³⁰ Zatímco pro biskupy se tak zhruba od poloviny 12. století mitra stávala běžnou součástí bohoslužebného ornátu, jako řádná součást opatského oděvu se neprosadila.³¹ Její původně jednoduchý tvar, v němž se posléze uplatnily výběžky nad čelem a temenem (původně nad skráněmi) jako symboly *Starého* a *Nového zákona*, nabýval teprve v průběhu středověku a posléze baroka své dnešní podoby.³²

Jako specificky římský znak měla mitra od poloviny 11. století upevňovat vazby obdarovaných mitrantů, ať duchovních nebo výjimečně světských, k apoštolskému stolci.³³ V období zesílené aktivizace reformního papežství tím udělení mitry nabývalo politického rozměru. Význam mitry, chápané zprvu jako pojítka mezi Římem a biskupy, stoupal, až se ve 12. století změnila v jeden z trvalých znaků poutajících říšský a vůbec latinský episkopát k papeži. Jinak se ubíral vývoj opatské mitry. Kláštery, hmotně i vlivem těsněji spojené zakladatelskými a historickými právy s rodinami fundátorů, vázané nadto ke svým nadnárodním ústředím, musely svou symboliku zvažovat též z jiných úhlů. Vlivu papežství, vyjadřovanému kromě jiného i mitrou, tolik nepodléhaly. [29]

Sdělení o mitře, známé z konfirmovaného znění listiny Jana XV. pro Břevnov, se tak jeví zcela pochybné. Stěží ho lze chápat jako anomálii, o více než půlstoletí předbíhající vývoj. Jelikož všechny papežské listiny, které se hlásí před rok 1000 a svým příjemcům dávají užívat výsadu mitry, se dnes řadí mezi falza (a to i z diplomatických či jiných důvodů),³⁴ tak rovněž dochované znění listiny z 31. května 993 je hluboce podezřelé.

Souzní s tím i řídké zmínky z bohemikálních pramenů. Nehledě na zprávu o sandálech a mitrách vyšehradských hodnostářů, zná biskupskou mitru i Kosmas. Zmiňuje ji při líčení Dětmárovy volby (973). Jev rozšířený až za jeho času

tím transponuje do hluboké minulosti.³⁵ Jako *dignitates pontificales* se při investování pražského biskupa Jana I. (1134–1139) v roce 1135 uvádějí *baculum et anulum*.³⁶ Jejich symbolická role při investiturách je obecně známa. Pokud se hovoří o znacích opatského důstojenství, uvádí se v různých obměnách – podobně jako pro symboliku biskupské hodnosti – hlavně *infule*,³⁷ která se od 12. století někdy mohla vztahovat rovněž na mitru.³⁸ Řidčeji vystupuje *baculum abbatiale* (1134 Sázava) nebo *virga pastoralis* (1184 Želiv).³⁹ Teprve z roku 1197, kdy Celestin III. udělil opatovi v premonstrátské Teplé a jeho nástupcům *usum mitre et anuli* pochází autentická zpráva o opatské mitře v Čechách.⁴⁰ Reminiscence na tuto poctu se zřejmě odráží i v pozdějším *Životě blahoslaveného Hroznaty (usus pontificalis infule)*.⁴¹

Podobně jako mitra, nezapadá do kontextu liturgické terminologie z konce 10. století ani užívání pontifikálních rukavic (*chirothecae*). První hodnověrná zmínka o biskupových rukavicích pochází z roku 1037, o opatských z roku 1070.⁴² Starobylější součástí biskupského ornátu byly však pontifikální sandály (*sandalia*), šířící se od třetí čtvrtiny 10. století společně s dalmatikou i mezi opaty (poprvé nesporně zřejmě až 981).⁴³ Méně jednoznačných závěrů plyne ze sledování mappuly a pásu (*balteus*).⁴⁴

K ostražitosti zároveň nutí i jednorázové hromadné udělení hned pěti pontifikálních insignií, jimiž měl Jan XV. uctít prvního břevnovského opata Anastasia. Víme, že jejich získání býval dokonce pro významné benediktinské kláštery dlouhodobým a stupňovitým procesem (Monte Cassino, Cluny), zahajovaným teprve kolem poloviny 11. století. V listině [30] Jana XV. pro Břevnov dále nejenže chybí přesnější ustanovení, kdy a za jakých podmínek může opat propůjčené odznaky nosit, což u obdobných mladších analogií většinou neschází (teprve od konce 12. století se šíří obecnější definice hovořící jen o svátcích). Starším zvyklostem málo odpovídá také upřesnění, že řečené pontifikálie propůjčuje Jan XV. opatu Anastasiovi a jeho nástupcům, neboť zprvu se takové pocty vázaly obvykle *ad personam*.⁴⁵

Zpochybněním autentičnosti pasáže o udělení mitry, rukavic, sandálů, mappuly a pásu výhrady k hodnověrnosti dochovaného textu nekončí. Ihned následnou větou o výsadním postavení Břevnova chápe Gustav Friedrich jako mladší interpolaci, zatímco Václav Hrubý její původnost hájí; v literatuře a novějších edicích se přijímá spíše Friedrichův názor.⁴⁶ Nenapadenou dosud zůstává vlastní protekční formule (*sub beati Petri et nostra protectione ponentes*), nicméně předběžné srovnávání se soudobými protekcemi Friedrichovu optimistickému závěru tak zcela nenasvědčuje.⁴⁷ Složitější otazníky však vyvstávají nad místy, v nichž papež stvrzuje Břevnovu kostely, statky a požitky společně s desátky z provincie litoměřické, bílinské a děčínské a s desátky ode všech lidí řečeného kláštera jak ze starých obdělávaných pozemků, tak z nově vykloučené půdy, což měl Břevnovu udělit sám biskup Vojtěch.

Již Gustav Friedrich vznesl pochybnosti k desátkovému ustanovení, teprve Václav Hrubý však označil slova *trium provinciarum Lvtomiricen(sis), Beglinen(sis), Dechinen(sis)* za jednu ze vsuvek opata Dluhomila, neboť „k takovému daru neměl biskup Vojtěch práva a také ho skutečně neučinil“.⁴⁸

Nad dispozičními možnostmi pražských biskupů koncem 10. století by se nechalo dlouze uvažovat, nás však zajímají názvy vypočtených hradeckých obvodů. Zajímavé přitom může být srovnání s tzv. popisem hranic pražského biskupství z dob Vojtěchova episkopátu, obsaženým v listině Jindřicha IV. z 29. dubna 1086. Její původní vyhotovení se nedochovalo, nicméně obsah známe ze tří opisů, z nich jeden v díle kronikáře Kosmy.⁴⁹ Co vlastně Jaromír-Gebhard v roce 1085 v Mohuči jako *privilegium olim a sancto Adalberto episcopo, suo antecessore* předložil, zůstává nejasné, přesto se o starobylosti dochovaného znění většinou nepochybuje.⁵⁰ Rozbor názvů z tzv. popisu hranic ukazuje, že vedle jmen asi přenesených ze staré původní vlasti (Charvaté, snad Doudlebi, nejasné u Lemuzů) vznikaly ty mladší již na území Čech (Litoměřici, Děčané, Pšovane aj.). Starší [31] „předstátní“ poměry se tak proluly s historickým označením již přemyslovských hradeckých obvodů.⁵¹ Tzv. popis hranic pražského biskupství, jehož severní pomezí měli tvořit *Dasena, Lutomerici, Lemuzi*, přitom vykazuje nápadnější terminologickou archaičnost než obrat z listiny Jana XV. pro Břevnov *trium provinciarum Lvtomiricen(sis), Beglinen(sis), Dechinen(sis)*. V záměně Lemuzů za Bílinsko se tak bezprostředně zrcadlí proces budování správní organizace přemyslovského státu.⁵² Kdy k těmto posunům na severozápadě Čech konkrétně došlo, není zcela jasné, neboť i po založení přemyslovského hradu v Bílíně (asi přelom 10. a 11. století) ještě nějaký čas „lemuzské“ Zábrušany přežívaly.⁵³ Údaj Janovy listiny, jež počítá s hradeckým obvodem litoměřickým, bílinským a děčínským, není proto v rozporu s možným stavem na konci 10. století. Další otázky kolem břevnovských desátků však přinášejí větší složitosti.

Řečené *decimae* považují Friedrich i Hrubý za církevní desátek, či spíše za jeho biskupskou část. Geneze tohoto desátku zůstává pro Čechy i pro celou západoslovanskou oblast stále neprůzračná.⁵⁴ Přes snahy prvních pražských biskupů, o nichž referuje hlavně Kosmas,⁵⁵ zůstával výnos z desátku minimální a hmotné zajištění vznikající zemské církve na něm spočinout nemohlo. Jeho výše závisela na blahověli knížete a státní správy, která jediná mohla sběr desátku garantovat. Teprve mnohem později vystupuje sama církev jako aktivní organizátor jeho shromažďování. Aby panovník „svou“ církev, hlavně biskupství a poté i další instituce, alespoň v začátcích účinněji podpořil, volil způsob v daných možnostech vcelku nejpřirozenější: nechal jí přikazovat podíly ze svých důchodů. Jelikož se většinou jednalo o desetinu či desátý díl z těchto „státních“ příjmů, vybíraných v rámci jednotlivých kastelání, mohlo docházet k terminologickému překryvu s církevním desátkem; obojí se totiž zvou *decimae* (*decimatio*) a třeba je rozlišovat.⁵⁶

O přenechávání desáté (někdy deváté apod.) části z knížecích důchodů svědčí řada [32] listinných dokladů.⁵⁷ Soudě z polských analogií, právě tyto *decimatio*nes tvořily hmotné jádro nejstarší vlny biskupských fundací. Podle buly Inocence II. (1130–1146), hlásící se k roku 1136 (je však o něco mladším falzem), mělo arcibiskupství ve Hnězdně pobírat desátý díl z rozmanitých forem knížecích důchodů v 16 kasteláních své provincie, a to obilím, medem, železem či příjmy z krčem počínaje a výnosy z celnic, trhů nebo jiných zdrojů konče.⁵⁸ Z 12. století

známe tzv. biskupské kastelanie, převedené do užívání jednotlivých biskupství (arcibiskupství hnězdenské, biskupství wrocławské, krakovské a vratislavské).⁵⁹

Vazbu kastelanie s desátkem vzpomíná též dochované znění papežské listiny z roku 993 pro Břevnov. Třebaže je přitom asi míněna část církevního desátku, která má náležet biskupovi, evokuje toto nápadné spojení původní desátek knížecí, jímž asi Boleslav II. vybavil pražské biskupství. Důchody svého úřadu z litoměřického, bílinského a děčínského hradeckého obvodu, získávané tu v podobě desetiny z knížecích příjmů, by pak Vojtěch skutečně mohl popustit břevnovské fundaci. Podobnou archaistickou praxi zřejmě dosvědčují i údaje z dubiízní listiny Břetislava I. pro staroboleslavskou kapitolu.⁶⁰

Jestliže dochovaný text Janova privilegia chce navozovat představu o desátku církevním, ačkoliv původně asi šlo o desátek z knížecího důchodu ve třech vybraných provinciích, je třeba se ptát, kdy by mohly nastat okolnosti vhodné k provedení této obsahové transformace. Nejspíše na počátku 13. století. Tehdy nejenže už ve skomírající hradecké soustavě přestávalo hrát někdejší ustanovení o desátku z knížecích důchodů svou úlohu, ale ani jeho smysl nemusel už být přesně chápán. Výnos z rozchvacovaných hradeckých příjmů rychle klesal a společně označení starého knížecího desátku s církevním desátkem ulehčilo, aby konfirmované znění starého břevnovského privilegia, stvrzovaného v roce 1224, vyvolávalo dojem, že je řeč o církevním desátku. Břevnovské benediktiny mohly k takovému uvažování podnítit i rušné diskuse za sporu krále Přemysla s biskupem Ondřejem, trvající po několik let (1216–1222).⁶¹ Nastalá interpretační změna jim zajišťovala dobrou výchozí pozici v blížícím se sporu s hlavou pražské diecéze nejen o (biskupský?) desátek z Litoměřicka, Bílinska a Děčína, který se později objevil jako podýmné (*fumales*) z pěti severočeských děkanátů (litoměřický, bílinský, lipský, třebeňský, ústecký), ale také o obecné vynětí poddaných kláštera z tohoto břemene (*decimas episcopales*).⁶² [33] Zdlouhavou při ukončil Břevnov vítězně teprve před polovinou 14. století, přičemž zjevně nemálo pomáhaly argumenty právě z listiny Jana XV., konfirmované v roce 1224.⁶³

Také obrat, že Břevnovu mají náležet desátky *tam in veteribus cultis quam in novalibus in posterum excolendis*, svědčí o přeformulování desátkového ustanovení. Tato charakteristika, mimochodem někdy považovaná za jeden z prvních dokladů o vnitřní kolonizaci Čech,⁶⁴ se v papežských listinách 10. a přinejmenším rozhodující části 11. století nevyskytuje. Teprve od sklonku 11. a zvláště ve 12. století, kdy mezi biskupy a řády narůstaly sváry o příjmy z církevního desátku na klášterních statcích, se začíná – jistě i pod tlakem zrychleného kolonizačního úsilí – rozlišovat mezi desátkem ze staré kulturní půdy (*decimae praediales veteres*) a z čerstvě klučených novin (*decimae praediales novales*). Hadrián IV. (1154–1159) se zasadil, aby řeholníkům náležely pouze desátky z novin (*de novalibus*), jeho nástupci se však opět vraceli ke starším a řádům příznivějším zvyklostem. Teprve IV. lateránský koncil (1215) se pokusil nedůslednou desátkovou politiku soustavněji regulovat.⁶⁵ Ale napětí mezi diecézní správou a některými řeholemi o platbu desátků přetrvávalo a zůstávalo na kurii, aby zasahovala.⁶⁶ Za Honoria III. (1216–1227) počínaly také do Čech a na Moravu pronikat listy zabývající se platbou církevního desátku z držeb klášterů,

jmenovitě z novin.⁶⁷ Nejspíše tehdy se ve slovníku břevnovských benediktinů mohla objevit formule *tam in veteribus cultis... excolendis*, přenášená i do pozdějších dokumentů,⁶⁸ která se sice hlásila na sklonek 10. století, bezděčně však reagovala na situaci o celé věky mladší. Vždyť v našich podmínkách se až po IV. lateránském koncilu rozvíjejí spory biskupství s kláštery právě o desátky. Brzy po návratu z Říma zahájil biskup Ondřej akci proti premonstrátům v Teplé⁶⁹ a okolnosti zřejmě nechávaly tušit, že brzy začnou komplikace Břevnovu. Spor s králem sice Ondřeje na čas pozdržel, ale již před rokem 1229 a na Moravě snad ještě dříve spory o břevnovské desátky skutečně vypukly. V jejich předtuše neváhali benediktini sáhnout k úpravě svých „starých práv“, jejichž platnost měla garantovat i současná státní moc.

Nic bližšího naproti tomu nevyzrazuje článek o svobodné volbě opata. Třebaže paletu variant užívaných za Jana XV. dnes možno rozšířit,⁷⁰ není zapotřebí měnit v tomto ohledu závěr Gustava Friedricha.[34]

Zjištěné rozpory mezi terminologií listiny Jana XV. z roku 993, inzerované v privilegii Přemysla Otakara I. z roku 1224, a mezi časovým horizontem možného výskytu některých jejích pojmů a stylistických obrátů svědčí pro ty hlasy, které pravosti a hodnověrnosti dokumentu nedůvěřují. I když stále platí slova Zdeňka Fialy, že otázku břevnovské listiny z 31. května 993 bude možné zásadně řešit až v souhrnném pojednání o začátcích kláštera,⁷¹ sám vnitřní obsah dokumentu nabízí mnohé, co může přispět k okolnostem jeho původu, vzniku a smyslu.

Nicméně přes otřesenou důvěru v autentičnost textu inzerovaného v králově listině z 24. července 1224 se zdá, že Jan XV. na žádost Vojtěcha jakési ochranné privilegium zakládánu klášteru v Břevnově skutečně vystavil. Nepřímo to dokládá nejen narace Přemyslovy stvrzovací listiny, která vzhled papyrového originálu popisuje, ale vcelku to zapadá do rámce obecně známých Vojtěchových snah o uplatňování „římských“ zvyklostí v zaostalejších Čechách. Text původní listiny Jana XV. byl zřejmě dosti stručný. Kromě intitulace s adresou a arengou obsahovala dispozice nejspíše jen ochrannou formuli (*sub beati Petri et nostra protectione*) s uvedením hlavního příjmového zdroje kláštera. Poté, snad za pasáží o volbě opata, následovaly už sankce se závěrem.

Cenné privilegium, v českém prostředí zcela ojedinělé, ztrácelo však ve změněných podmínkách 12. a zvláště v úvodních desetiletích 13. století praktický význam. Úpadkem hradské soustavy byl znehodnocován hlavně článek o knížecích desátcích ze tří kastelání, neboť do jiné polohy se přesouval termín *decimae*. Zároveň vyvstávaly další otázky, které by chtěl klášter ve svůj prospěch řešit. Nepochybně opat Dluhomil, hodnostář aktivní a cílevědomý, využil příznivých vnějších okolností a zahájil vzácně koncepční falzátorskou ofenzivu.⁷² Právě důkladná „úprava“ a souběžné královo stvrzení papežské listiny z roku 993 stojí u jejího zrodu. Zásahy do původního textu byly přitom výraznější, než předpokládali Gustav Friedrich i Václav Hrubý.

Horní časovou hranicí, kdy mohlo k úpravě Janova textu dojít, je vydání Přemyslovy konfirmace z 24. července 1224. S odvoláním na chatrnost a špatnou čitelnost měl Dluhomil požádat o obnovu starobylého papyrového originálu.

Důvod vcelku přirozený vzhledem k tomu, že nedávným privilegiem pro českou církev (10. března 1222) uznal král výsady udělené klášterům a kostelům, jež mohou být doloženy *privilegiis regum et ducum Boemie*.⁷³ Vždyť asi hned po březnu 1222 se obdobně zajišťovala také vyšehradská kapitula.⁷⁴ Dále je příznačné, že právě v archivu břevnovského kláštera se nachází jeden z mála starších exemplářů dotčeného privilegia pro českou církev.⁷⁵ Není však pravděpodobné, že by Dluhomil volil cestu pracných a mnohoslovných vsuvek do křehkého originálu, jak Friedrich i Hrubý uvažují, nýbrž spíše asi využil možnosti přijemeckého vyhotovení a špatné čitelnosti původní Janovy listiny, k jejíž „zvětšlosti“ snad ještě napomohl.⁷⁶ Králi a urozeným svědkům by pak nechal potvrdit text přímo v Břevnově renovovaný a obsahově pozměněný. [35]

Přemyslova konfirmace by tím pádem sehrála úlohu jakéhosi převodového soukolí, jehož pomocí by Dluhomil upravil smysl původního privilegia z konce 10. století tak, aby králem zpečetěné a tudíž nenapadnutelné znění vycházelo vstříc hmotnému a prestižnímu povznesení Břevnova. Časové vročení obsahových změn totiž ukazuje k úvodní čtvrtině 13. století, či ještě spíše na rozpětí mezi IV. lateránským koncilem a rokem 1224. Snad nejvýrazněji se to projevuje v ustanovení o desátcích, jehož prvotní smysl byl nahrazen druhotnou aktualizací. A možno pokračovat dále. S Gustavem Friedrichem souhlasí i Václav Hrubý, že za mladší vsuvku třeba považovat spojení *et libertates a nobili duce Bolezlao, viro catholica, eidem liberaliter indultas*. I když je pojem *libertas* značně široký a ve smyslu osvobození, i imunitního, se objevuje dosti časně,⁷⁷ má pravdu G. Friedrich, že se masověji prosadil teprve po sporu krále Přemysla s biskupem Ondřejem.⁷⁸

Opět se nyní vraťme k článku o mitře, rukavicích, sandálech, mappule a pásu, jehož mladý původ je zřejmě nesporný. S touto úvodní, jistě mimořádně ceněnou a ani G. Friedrichem, ani V. Hrubým nezpochybněnou výsadou blízce souvisí její pokračování, v němž Jan XV. činí z Břevnova hlavu benediktinských klášterů v Čechách a jeho opatovi uděluje první místo hned po pražském biskupovi. Zatímco G. Friedrich vykládá tuto pasáž jako mladší vsuvku, hájí V. Hrubý její věrohodnost poukazem na stylistické shody s jinými písemnostmi Jana XV. a s tím, že tak rozsáhlou interpolací by nebylo snadné do originálu zanést. Poté dokládá, že Břevnov měl mezi benediktinskými kláštery postavení skutečně dominantní.

Nelze popřít, že mezi následnými benediktinskými fundacemi zaujímal Břevnov vynikající místo a nad částí z nich si udržoval jistou nadřazenost,⁷⁹ někde i zakladatelská práva.⁸⁰ Starobylý původ, středověkem respektovaný, mu v hierarchii domácích kostelů a církevních institucí dlouho zajišťoval ne-li zrovna první místo po katedrálním biskupském chrámu, pak nepochybně pozici v kruhu nejčestnějších. Někteří z břevnovských řeholníků dosáhli biskupského stolce,⁸¹ při Vratislavově pražské korunovaci náleželo podle břevnovské tradice právě břevnovskému opatovi místo hned za biskupem.⁸² Vžitě zvyklosti posléze narušilo jak založení kapitulního kostela na Vyšehradě, podřízeného bezprostředně Římu a s nároky být i *totius provinciae caput*, jehož hodnostáři se těšili zvláštnímu vyznamenání užívat sandály a mitry,⁸³ tak od čtyřicátých let 12. století i uvádění komunit premonstrátů, cisterciáků a dalších řeholníků. V nastalé

soutěži o místo na výsluní knížecí přízně a společenské prestiže se benediktini ocitali spíše v pozadí. Těžkou ránu zasadila břevnovskému sebevědomí vizitace kardinála-legáta Petra, když ten na synodě v roce 1197 z blíže neznámých příčin sesadil dva benediktinské opaty, břevnovského a sázavského.⁸⁴ [36]

Teprve za opata Kuna (asi 1201–1217) se poměry v Břevnově zklidnily. Vnějšíkově k tomu mohla přispět i kanonizace sv. Prokopa (1204). Ziskem polického újezdu a dalších míst byl Břevnov majetkově obohacen,⁸⁵ břevnovský opat se znovu stával důvěryhodným pro kurii, jež mu svěřovala diskrétní poslání.⁸⁶ Za sporu biskupa Ondřeje s králem Přemyslem se opat Dluhomil několikrát účastnil vážných jednání,⁸⁷ těše se předtím i potom důvěře svého krále. Patřil zřejmě do okruhu těch prelátů, kteří chápali nezbytnost tradičního sepětí zemské církve s panovnickou mocí.⁸⁸ Nechá se tak nepřímou i proto usuzovat, že Honorius III. se v nezbytných případech obracel na jiné zástupce českého kléru.⁸⁹ Právě v těchto letech, kdy za dlouhodobé nepřítomnosti biskupa a vzájemné rivality klášterů a kapitul se za podporu jedné či druhé strany nabízely rozmanité milosti, mohl Dluhomil učinit rázný pokus k dosažení primátu Břevnova hned po biskupovi, a zvláště v rodině benediktinských klášterů. Úctyhodné privilegium, k jehož vydání měl dát podnět sám svatý Vojtěch, k tomu mělo dopomoci. Ostří vysehradské konkurence mělo ztupit fingované ustanovení hned o pěti pontifikáliech s následným zdůrazněním přední role Břevnova v zemské církevní hierarchii.

Ani v dalším období nepřestal Břevnov skutečně patřit k uznávaným církevním subjektům. Odráží se to rovněž v dalším z velkých kolektivních privilegií pro českou zemskou církev, vydaném 20. listopadu 1253 Přemyslem Otakarem II. Je určeno kostelu pražskému, vysehradskému (*capellam nostram specialem*), strahovskému, břevnovskému a všem ostatním kostelům království českého.⁹⁰ Ještě předtím, v roce 1231, udělil Řehoř IX. (1227–1241) klášteru v Břevnově novou protekci s konfirmací jeho statků, výsad a svobod.⁹¹ Nejednoznačná interpretace slov papežské buly z roku 993 o přednostním postavení kláštera nechávala pak Břevnovu široký prostor k uplatňování exempčních nároků, kvůli nimž vedl již ve 14. století jisté spory s pražskými biskupy a arcibiskupy. K jejich obnovení došlo na počátku 18. století a skončily teprve v roce 1758 v neprospěch Břevnova.⁹²

A jaké osudy mohla mít pravá listina Jana XV. z roku 993, jejíž existence je bezpochyby nesporná? Slyšíme-li totiž, že ještě za Pulkavy se uchovávala v břevnovském klášteře, nevystavoval Dluhomil sebe a své nástupce příliš velkým rizikům, zvláště pokud její konfirmovaný obsah sloužil ve sporech s biskupstvím?

Asi nikoliv. Podle všeho byl originál natolik špatný a snad i uměle poškozený, že současníci mu stěží mohli rozumět. Nadto byl psán tehdy již neužívanou kuriáloou nebo písmem [37] beneventským. Po Přemyslově konfirmaci v roce 1224 nechal zřejmě opat Dluhomil chatrný papyrový originál vyřadit ze živého provozu. V klášteře chovaný a jako doklad jeho dlouhé historie uctíváný dokument nemusel nutně spatřit ani kronikář Pulkava. Ke svému překvapivě detailnímu líčení vzhledu původní listiny mohl užít buď svědectví některého z břevnovských mnichů, nebo popisu obsaženého v konfirmaci z 24. července 1224. Nemusí být zcela náhodné, že k charakteristice papežova originálu se Pulkava vyjadřuje

obdobně jako slova konfirmace (24. červenec 1224: *in parte magna vetustate nimia iam consumptum*; Pulkava: *licet sit vetustate consumptum*).⁹³ O schráně, v níž byla uložena papyrová bula z roku 993 i její opis stvrzený Přemyslem Otakarem I., vypovídá ještě břevnovský inventář z devadesátých let 14. století.⁹⁴

Privilegium Jana XV. pro klášter v Břevnově, známé z Přemyslově konfirmace, nekoresponduje svým obsahem s dobou, k níž se hlásí. Jeho vnitřní rozporuplnosti zdaleka překračují rámec několika interpolací, o nichž uvažovali Gustav Friedrich i Václav Hrubý. Jak se zdá, Přemyslem potvrzené znění Janovy listiny vzniklo příjemeckým způsobem. Aniž by papyrový originál ještě předtím musel doznat nápadnějších vsuvek, byl dnes známý a od původní verze odlišný text vepsán přímo do uvedené konfirmace z roku 1224. Vedení benediktinského Břevnova si tím chtělo přichystat slušnou výchozí pozici pro zvýšení vážnosti i příjmů kláštera. V rozpoutaných desátkových sporech druhotné znění Janova privilegia svůj účel splnilo, rovněž snaha zajistit Břevnovu výjimečné postavení ještě po staletích činila z tohoto dokumentu důležitý svědečný materiál. Třebaže se tím pohled na jeden z prvořadých dokladů k počátkům Břevnova mění, není jeho historická cena o nic méně zajímavější. Ostatně ani předložená hypotéza není jistě slovem posledním.⁹⁵ [38]

POZNÁMKY

- 1 CDB I, č. 375, s. 347–350. Srovnej Václav HRUBÝ, *Falsa Břevnovská*, ČČH 26, 1920, s. 117–126; TÝŽ, *Tři studie k české diplomatice* (z rukopisu připravil k tisku J. Šebánek), Brno 1936, s. 79–80. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři I. K otázce břevnovských fals, SPFFBU II. 2–4*, 1953, s. 261–285; Rostislav NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, SMP II, 1991, s. 128–129. Významným pokrokem je tu Jiří PRAŽÁK, *Privilegium per vetustum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, eds. I. Hlaváček – M. Bláhová, Praha 1993, s. 13–24.
- 2 CDB I, č. 376, s. 350. Srovnej R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 128–129.
- 3 CDB I, č. 38, s. 43–46; CDB II, č. 259, s. 248–251.
- 4 Ke sporu o exempci již František KRÁSL – Jan JEŽEK, *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter i úcta u lidu*, Praha 1898, s. 476–480, 501–505. Zevrubně Beda F. MENZEL, *Exemptionsstreit zwischen den Äbten von Břevnov-Braunau und den Prager Erzbischöfen 1705–1758*, Bohemia 17, 1976, s. 53–135; Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREIS, *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989, s. 155–158.
- 5 Gustav FRIEDRICH, *O privilegii papeže Jana XV. daném v r. 993 klášteru Břevnovskému*, ČČH 11, 1905, s. 12–21, kde i podrobnější předhistorie hodnocení dokumentu.
- 6 Joseph BRAUN, *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*, Freiburg im Breisgau 1907, s. 121, 366, 368.
- 7 V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 94–102. K Friedrichovi se přiklonil i kritický Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, s. 635–636.
- 8 Srovnej Zdeněk FIALA, *K otázce funkce našich listin do konce 12. stol.*, SPFFBU IX, C 7, 1960, s. 7; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské*, in: Česká diplomatika do r. 1848, eds. J. Šebánek a kol., Praha 1971², s. 84; Jiří SLÁMA, *Výkladový heslář vybraných*

- historických osob, míst a realit, in: Slavíkovci ve středověkém písemnictví, eds. R. Nový – J. Zachová a kol., Praha 1987, s. 393–394; Rostislav NOVÝ, *Nejstarší břevnovské listiny*, in: tamtéž, s. 362–363; TÝŽ, *Diplomatické poznámky*, s. 128–129.
- 9 PU I, č. 317, s. 618–620.
 - 10 Viz Ivan HLAVÁČEK, *Archivní časopis* 39, 1989, s. 189–190.
 - 11 Překlad Jany ZACHOVÉ, *Listina papeže Jana XV.*, in: Slavíkovci ve středověkém písemnictví, eds. R. Nový – J. Zachová a kol., s. 364–365.
 - 12 CDB II, č. 259, s. 248–251. O pečetích i V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 98–99. K R. Urbánkovi kriticky J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie*, s. 261–285.
 - 13 PULKAVA, s. 28–29.
 - 14 O sporu V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 102–104; Jiří PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, SPFFBU IX, C 7, 1960, s. 116–119.
 - 15 G. Friedrich v CDB I, č. 38, s. 44; TÝŽ, *O privilegiu*, s. 21.
 - 16 V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 95–98. O notáři O 5, jenž se měl vedle Heřmana podílet na stylizaci této listiny, srovnej Jindřich ŠEBÁNEK, *Kdo byl notář Otakarůs 5*, Rozpravy ČSAV, Praha 1959, seš. 9, s. 3–39.
 - 17 G. FRIEDRICH, *O privilegiu*, s. 15, s odkazem na H. Breslaua. K užívání papýru I. HLAVÁČEK, *Diplomatika*, in: *Vademecum pomocných věd historických*, eds. I. Hlaváček – J. Kašpar – R. Nový, Praha 1988, s. 208.
 - 18 *Regesta pontificum Romanorum* I–II, ed. Ph. Jaffé, Leipzig 1885–1888². Edice je postupně nahrazována projektem P. F. Kehra a jeho pokračovatelů (*Regesta pontificum Romanorum*). Upozornit třeba i na *Acta pontificum Romanorum inedita* I–III, ed. J. von Pflugk – Harttung, Tübingen – Stuttgart 1881–1886.
 - 19 Plně důvěryhodný jen PU I, č. 264, s. 520.
 - 20 J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 121, 365–368. Zmaten názvem edice R. Schramma (*Regesten zur Geschichte der Benediktiner-Abtei Břevnov-Braunau in Böhmen*, in: *Studien und Mittheilungen* 3, 1882), považuje J. Braun název Braunau za německý tvar pro Břevnov, obdobně i H. Zimmermann omylem hovoří ve své edici (PU I, s. 618.) o „Braunau (bei Prag)“.
 - 21 Z hlavních titulů: J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 424–498; Philipp HOFMEISTER, *Mitra und Stab der wirklichen Prälaten ohne bischöflichen Charakter*, Stuttgart 1928; Theodor KLAUSER, *Der Ursprung der bischöflichen Insignien und Ehrenrechte*, Krefeld 1949; Eduard EICHMANN, *Weihe und Krönung des Papstes im Mittelalter (aus dem Nachlass hrsg. von K. Mörsdorf)*, München 1951; Percy E. SCHRAMM mit Beiträgen verschiedener Verfasser, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert* I, Stuttgart 1954, s. 52–97; Pierre SALMON, *Mitra und Stab* (z franc. orig.), Mainz 1960; Bernhard SIRCH, *Der Ursprung der bischöflichen Mitra und päpstlichen Tiara*, St. Ottilien 1975.
 - 22 S odkazy B. SIRCH, *Ursprung*, s. 1–47.
 - 23 Srovnej J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 447–452; B. SIRCH, *Der Ursprung*, s. 77. Odkazy na prameny (většinou na Jaffého) třeba však srovnávat s novějšími edicemi (P. Kehr, A. Brackmann, H. Zimmermann aj.), neboť po moderních diplomatických analýzách stoupá množství podezřelých listin.
 - 24 O éře německých papežů Gustl FRECH, *Die deutschen Päpste – Kontinuität und Wandel*, in: *Die Salier und das Reich*, Band 2: *Die Reichskirche in der Salierzeit*, eds. S. Weinfurter – H. Kluber, Sigmaringen 1991, s. 303–332.
 - 25 Josef ŽEMLIČKA, *Mitra českých knížat*, Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 1992, s. 17–22.
 - 26 K Bamberku *Regesta pontificum Romanorum: Germania pontificia* III.3, ed. A. Brackmann, Berolini 1935, č. 11, s. 252. Souhrnně J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 452.
 - 27 KANOVNÍK, s. 206. CDB I, č. 384, s. 367.
 - 28 *Regesta pontificum Romanorum* I, ed. Ph. Jaffé, č. 4541, s. 573.
 - 29 J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 453–454; Ph. HOFMEISTER, *Mitra*, s. 7.
 - 30 Srovnej Ph. HOFMEISTER, *Mitra*, s. 18–23.
 - 31 J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 454.
 - 32 K vývoji a vzhledu středověké mitry J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 475 (obr. 234); P. E. SCHRAMM, *Herrschaftszeichen*, s. 60–62; B. SIRCH, *Der Ursprung*, s. 46–47, 106–107. Srovnej i Nina BAŽANTOVÁ, *Mitra svatého Vojtěcha*, *Památky a příroda* 13, 1988, s. 401–406, s doplněním novější, zvláště francouzské literatury.
 - 33 S odkazy na starší tituly již Eduard EICHMANN, *Die Kaiserkrönung im Abendland. Ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Mittelalters mit besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Rechts, der Liturgie und der Kirchenpolitik. Band II*, Würzburg 1942, s. 134–144.
 - 34 PU I, č. 33, s. 57–58, č. 47, s. 79–80, č. 173, s. 338–340, č. 333, s. 652–654.
 - 35 KOSMAS I.23, s. 45.
 - 36 KANOVNÍK, s. 222.
 - 37 KANOVNÍK, s. 219; MNICH, s. 241, 243, 264.
 - 38 J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 426; TÝŽ, *Liturgisches Handlexikon*, Regensburg 1924², s. 141; *Lexikon für Theologie und Kirche* V, Freiburg 1960², s. 670; *Lexikon für Theologie und Kirche* VII, Freiburg 1962², s. 490–491.
 - 39 MNICH, s. 259; JARLOCH, s. 504. Srovnej i ANN. OTAK., s. 318.
 - 40 CDB I, č. 361, s. 329. K tomu Ph. HOFMEISTER, *Mitra*, s. 21.
 - 41 HROZNATA, s. 375.
 - 42 PU II, č. 608, s. 1148; *Regesta pontificum Romanorum: Italia pontificia* VI.1, ed. P. F. Kehr, Berolini 1913, č. 6, s. 195. K rukavicím souhrnně J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 359–384.
 - 43 PU I, č. 264, s. 519–520.
 - 44 K pásu, sandálům a mappule J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, s. 120–124, 384–424, 517–561. Pro české podmínky Nina BAŽANTOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ, *Pontifikální rukavice sv. Vojtěcha*, *Umění* 12, 1987, s. 400–407.
 - 45 Souhrnně o tom pojednal, ovšem se slabým přihlédnutím ke středoevropským poměrům, Ph. HOFMEISTER, *Mitra*, s. 8–11.
 - 46 Srovnej český překlad J. ZACHOVÁ, *Listina papeže Jana XV.*, in: Slavíkovci ve středověkém písemnictví, s. 364–365; PU I, č. 317, s. 618–620.
 - 47 Například PU I, č. 296, s. 575, č. 305, s. 592. Ke vzniku papežské ochrany Heinrich APPELT, *Die Anfänge des päpstlichen Schutzes*, MÖG 62, 1954, s. 101–111. Materiálově cenná, i když s řadou potřebných korekcí (zejména pokud jde o falza) zůstává práce Alfreda BLUMENSLOKA, *Der päpstliche Schutz im Mittelalter*, Innsbruck 1890.
 - 48 V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 97.
 - 49 CDB I, č. 86, s. 92–95; KOSMAS II.37, s. 136–139.
 - 50 K privilegiu Richard MARSINA, *Štúdie k Slovenskému diplomatáru* I, *Historické štúdie* 16, 1971, s. 89–104; Rudolf TUREK, *Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její teritoria*, *Slavia Antiqua* 22, 1975, s. 69–122 (s edicí); J. SLÁMA, *Výkladový heslář vybraných historických osob, míst a realit*, in: Slavíkovci ve středověkém písemnictví, s. 418–419.
 - 51 K rozboru tzv. kmenových názvů Ernst SCHWARZ, *Die Stammesnamen in der Prager Bistumsurkunde*, in: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, eds. F. Graus – H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 29–30; Reinhard WENSKUS, *Die slawischen Stämme in Böhmen als ethnische Einheiten*, tamtéž, s. 32–41. Ke stavu bádání Dušan TŘEŠTÍK, *České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce*, SMP 1, 1988, s. 129–143; Josef ŽEMLIČKA, „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie, ČSČH 37, 1989, s. 697–721.
 - 52 Jiří SLÁMA, *K počátkům hradské organizace v Čechách*, in: *Typologie raně feudálních slovanských států*, ed. J. Žemlička, Praha 1987, s. 175–190.
 - 53 Zdeněk VÁŇA, *Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách*, PA 67, 1976, s. 472–473; Jiří SLÁMA, *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praha 1986, s. 64, 95.
 - 54 František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, ČČH 23, 1917, s. 54–73; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 344–346; Heinrich F. SCHMID, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938; Zdeněk FIALA, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, SH 3, 1955, s. 68–69; TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975², s. 74–75; Rostislav NOVÝ, *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, SH 9, 1962, s. 158–172; Tadeusz LALIK, *Radło i źreb. Z dziejów spolecznych wsi zachodniostowiańskiej*

- w XI–XII wieku, in: Z polskich studiów slawistycznych, Seria 3, Historia, Warszawa 1968, s. 28–29; J. SLÁMA, *Výkladový heslář vybraných historických osob, míst a reálií*, in: Slavníkovci ve středověkém písemnictví, s. 400–401.
- 55 KOSMAS I.40, s. 75–76.
- 56 F. HRUBÝ, *Církevní zřízení*, s. 56. O „Fiskalzehnten“ hovoří v takových případech H. F. SCHMID, *Die rechtlichen Grundlagen*, s. 81–82.
- 57 CDB I, č. 111, s. 113, č. 382, s. 361, č. 386, s. 370, č. 387, s. 386–387. Byť často jde o falza.
- 58 Srovnej Karol MODZELEWSKI, *Organizacja gospodarstwa państwa piastowskiego (X–XIII wiek)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 92–93.
- 59 Władysław ABRAHAM, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962³, s. 238–253; Jerzy DOWIAT, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (do połowy XV wieku)*, Warszawa 1968, s. 78–80; K. MODZELEWSKI, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 193–207.
- 60 CDB I, č. 382, s. 358–362. Srovnej T. LALIK, *Włość kanoników staroboleślawskich w pierwszej połowie XI wiek. Ze studiów nad organizacją domeny książęcej*, in: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 19, 1971, s. 410–411. K listině v souhrnu R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 131–132. Pozdním dokladem o desátku z knížecích příjmů „in provincia Golassizch“, věnovaném olomouckému biskupovi, může být zpráva z roku 1201 (CDB I, č. 22, s. 19).
- 61 K úloze desátku v tomto sporu F. HRUBÝ, *Církevní zřízení*, s. 60–66. Celkově Josef ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem*, ČSČH 29, 1981, s. 704–730.
- 62 DRC, s. 169–174; RBM II, č. 1234, s. 533. Srovnej též Václav V. TOMEK, *O starém rozdělení Čech na župy a pozdějším na kraje*, Časopis Českého musea 33, 1859, s. 174–176.
- 63 Spor o desátky přitom vedl klášter s biskupem nejen v Čechách, ale také na Moravě. K tomu G. FRIEDRICH, *O dvou nejstarších listinách kláštera Rajhradského*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám Jaroslava Golla, eds. J. Bidlo – G. Friedrich – K. Krofta, Praha 1906, s. 72–80; V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 94–126; J. PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita*, s. 112–123.
- 64 František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 82.
- 65 Srovnej Carl J. von HEFELE, *Conciliengeschichte. Nach den Quellen bearbeitet* V, Freiburg in Breisgau 1886, s. 896; Georg SCHREIBER, *Kurie und Kloster im 12. Jahrhundert I*, Stuttgart 1910, s. 246–294; *Handbuch der Kirchengeschichte* III.2, ed. H. Jedin, Freiburg – Basel – Wien 1968, s. 213 (s odkazy na edice koncilních dekretů); Friedrich PFURTSCHHELLER, *Die Privilegierung des Zisterzienserordens im Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte vom Anfang bis zur Bulle „Parvus Fons“ (1265)*, Bern – Frankfurt/M. 1972, s. 26–32.
- 66 K některým příkladům *Regesta pontificum Romanorum I*, ed. A. Potthast, Berolini 1874, č. 5338, s. 470, č. 5546, s. 488, č. 5617, s. 494, č. 5992, s. 525, č. 6002, s. 526, č. 6236, s. 545–546, č. 6786, s. 588.
- 67 CDB II, č. 276, s. 271, č. 281, s. 275, č. 339, s. 347–348.
- 68 Viz J. PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita*, s. 116.
- 69 CDB II, č. 179, s. 165–166. K tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3*, s. 453.
- 70 PU I, č. 300, s. 583, č. 308, s. 598.
- 71 Z. FIALA, *K otázce funkce*, s. 19, pozn. 14.
- 72 Zajímavá osobnost opata Dluhomila by si nepochybně zasloužila moderní biografický pohled.
- 73 CDB II, č. 227, s. 211.
- 74 CDB II, č. 229, s. 214–218, č. 230, s. 218–219.
- 75 CDB I, č. 227, s. 210. Srovnej V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 112.
- 76 Předpokládá V. HRUBÝ, *Falsa*, s. 98–99.
- 77 Například CDB I, č. 158, s. 164, č. 179, s. 245, č. 311, s. 284.
- 78 Srovnej CDB II, č. 216, s. 201, č. 217, s. 204, č. 242, s. 234 a další.
- 79 Srovnej argumenty V. HRUBÉHO, *Falsa*, s. 96.
- 80 Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.) I*, Praha 1933, s. 81–82.
- 81 Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 123. Případně srovnej i F. KRÁSL – J. JEŽEK, *Sv. Vojtěch*, s. 334.
- 82 S odkazem na Ziegelbauera tak F. KRÁSL – J. JEŽEK, *Sv. Vojtěch*, s. 335.

- 83 KANOVNÍK, s. 206; CDB I, č. 384, s. 367 (mladší falzum). K vyšehradským listinám R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 133–136.
- 84 JARLOCH, s. 512.
- 85 K počátku 15. století eviduje břevnovský majetek „Registrum bonorum monasterii Brzewnowiensis anno MCCCCVI^o conscriptum“ (DRC, s. 151–218.), k důležitému zisku polického újezdu srovnej J. PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita*, č. 163, s. 112. V širších sídelně historických souvislostech Josef V. ŠIMÁK, *České dějiny I.5*, Praha 1938, s. 893–899.
- 86 CDB II, č. 31, s. 29.
- 87 CDB II, č. 172, s. 161, č. 217, s. 205.
- 88 K diferenciaci uvnitř českého kléru ohledně těchto otázek J. ŽEMLIČKA, *Spor*, s. 714–716. K Dluhomilovu vztahu k panovníkovi V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3*, s. 621–622.
- 89 Například CDB II, č. 240, s. 232.
- 90 CDB V.1, č. 3, s. 32–36.
- 91 CDB III.1, č. 9, s. 6–7.
- 92 Srovnej literaturu uvedenou v pozn. 4.
- 93 CDB II, č. 259, s. 249; PULKAVA, s. 29.
- 94 M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna*, s. 150.
- 95 Rád chce v závěru poděkovat prof. PhDr. Ivanovi Hlaváčkovi, CSc., a PhDr. Dušanovi Třeštíkoví, CSc., za cenné připomínky.

Dixit ergo in eis super domum meam. Raditui ois ipm factus pps obedunt ei. ecce costarum
fram egypti tulit q amulu d manu sua. et ex. et stola byssina et torquem aurea. coll.

Et dixit ego sum phao Abste tuo uno manu ul pu em. nec mouebit quisqm. Ur es
mudi an illu genua flectate cu. sic pro clam. At.

JOSEF ŽEMLIČKA

Návraty do krajiny českého středověku

Výbor z díla

Uspořádali:
Jan Klápště
Ludmila Luňáková
Martin Wihoda

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY